

КОНТАКТИ. РЕЦЕПЦІ. ПАРАЛЕЛІ

УДК 821.161.2-2.09"188/190" І.Франко, І.Тобілевич

DOI

ІВАН ФРАНКО ТА ІВАН ТОБІЛЕВИЧ: ТВОРЧІ Й ОСОБИСТІ ВЗАЄМИНИ

Василь ІВАШКІВ, Євген НАХЛІК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української фольклористики імені академіка Філарета Колесси,
вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000,
e-mail: vasy_l_ivashkiv@ukr.net*

*Інститут Івана Франка НАН України,
вул. М. Драгоманова, 18, Львів, Україна, 79005,
e-mail: yenakhlik@ukr.net*

Уперше всебічно й системно висвітлені різнопланові творчі й особисті взаємини І. Франка та І. Тобілевича (Карпенка-Карого). З'ясовано, що І. Франко добре знав усю драматургію І. Тобілевича, про що свідчить наявність у Франковій бібліотеці примірників "Збірника драматичних творів Івана Карпенка-Карого", виданого в Херсоні 1886 р., і перших двох томів його "Драм і комедій", виданих в Одесі 1897 р. за підписом "Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)" (на титульному аркуші кожного з томів – дарчий напис). Підтвердженням Франкової обізнаності з пізнішою творчістю І. Тобілевича, а саме з випущеними 1903 р. в Одесі третім і четвертим томами його "Драм і комедій", є те, що всі п'єси з них саме в тому порядку, як їх там розміщено, Франко розглянув у некролозі "Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)" (1907). Натомість І. Тобілевич був обізнаний із Франковою творчістю, мабуть, вибірково і значно меншою мірою, ніж галицький письменник, із драматургією свого східноукраїнського колеги. Про їхнє особисте знайомство відомостей немає. Автори дійшли висновку, що Франко, найпевніш, так і не бачив акторської гри Карпенко-Карого. Не відомі й Франкові листи до І. Тобілевича, хоча принаймні один такий лист був, як впливає з єдиного відомого листа (відпису) І. Тобілевича до Франка від 1 березня 1888 р. з хутора Надії. Розглянуті й згадки І. Тобілевича про І. Франка в листах до інших адресатів.

Докладно висвітлено Франкову оцінку драматургії І. Тобілевича та її постав львівським театром "Руської Бесіди". Зокрема зазначено, що Франко не лише

характеризував творчість наддніпрянського драматурга, а й акцентував на ідейно-художньому новаторстві його спадщини, підкреслював його визначну роль у розвитку української драматургії й театру. Розкрито обставини прем'єри вистави “Украдене щастя” І. Франка у виконанні акторів “Малоросійської трупи О. К. Саксаганського і М. К. Садовського” (відбулася 5/18 лютого 1904 р. у приміщенні київського театру “Бергоньє”) за участю І. Карпенка-Карого, який виконав роль Миколи Задорожного. Про виставу І. Франко знав з інформації на театральній афіші, що її надіслав йому Б. Грінченко. Карпенко-Карий планував показати “Украдене щастя” й у Полтаві. У статті йдеться також про безпосередні тісні стосунки І. Франка та його синів (десь у 1896–1902 рр.) із Юрієм Тобілевичем (сином драматурга), який, навчаючись у Львівській політехніці, деякий час мешкав у Франків на квартирі, яку вони винаймали на вул. Крижовій, 12.

Ключові слова: Іван Франко, Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), українська драматургія 1880–1900-х років, український театр у Львові, театральна критика, комедія, драма, трагедія, реалізм, типізація, суспільний ідеал.

У 2020 р. літературна та культурно-мистецька громадськість України відзначала 175-у річницю від дня народження славетного драматурга, публіциста, актора, режисера, громадського й театрального діяча Івана Карповича Тобілевича, знаного переважно під псевдонімом Іван Карпенко-Карий (народився 17/29 вересня 1845 р. на Новомиргородщині, у слободі Арсенівці, тепер с. Веселівка, в родині збіднілого шляхтича білорусько-литовського і польського походження, управителя поміщицького маєтку Карпа Адамовича та Євдокії Зіновіївни). Упродовж театральної діяльності його поєднували різнопланові творчі й особисті взаємини з Іваном Франком, усебічно й системно висвітлити які – мета цієї статті. На цю тему, крім наведення принагідних відгуків І. Франка про І. Карпенка-Карого, переважно в монографіях про наддніпрянського драматурга, є лише невеличкі статті, що порушують часткові питання [15, с. 10–11; 20, с. 34–39; 21, с. 346–350].

Франкова обізнаність із драматургією Івана Тобілевича

Франко ознайомлювався з драматичними творами І. Тобілевича за їх публікаціями в Наддніпрянській Україні та Галичині, а також за виставами львівського українського професійного театру товариства “Руська Бесіда”. У Франковій бібліотеці в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігається примірник “Збірника драматичних творів Івана Карпенка-Карого”, виданого в Херсоні 1886 р. [1, т. 1, с. 466. № 1117/1]. До книжки ввійшли драми “Бондарівна” і “Хто винен?” (“Безталанна”) та комедія “Розумний і дурень”. 1897 року І. Тобілевич розпочав друкування повного зібрання своїх оригінальних п'єс – в Одесі вийшли друком два об'ємні томи “Драми і комедії”, в яких розміщено дев'ять творів: т. 1 – “Бурлака”, “Бондарівна”, “Розумний і дурень”, “Наймичка”, “Мартин Боруля”; т. 2 – “Безталанна”, “Сто тисяч”, “Батькова казка”, “Паливода XVIII століття”. Автора зазначено: Іван Тобілевич (Карпенко-Карий), напис зроблено рос. мовою: Іванъ Тобилевичъ (Карпенко-Карый). Примірники обох томів зберігаються у Франковій бібліотеці, на титульному аркуші кожного з них – дарчий напис. На першому томі: “Вельми шановному Івану Франку, від автора 1897 р.”; на другому: “Шановному добродієві Іванові Франкові від автора 29 Ма[я] 1897 р.” [1, т. 2, с. 364. № 1953, 1953/1].

Паралельно з цим 1897 р. редакція львівського народовського журналу “Зоря” видала своїм коштом драми І. Тобілевича, опубліковані протягом 1890–1896 рр. у цьому, а також іншому львівському журналі народовців – “Правда”. До цього видання, яке впорядкував Василь Лукич (справжнє ім’я та прізвище – Володимир Левицький) під назвою “Твори Івана Тобілевича (Карпенка-Карого)”, увійшло шість п’єс: “Мартин Боруля”, “Сто тисяч”, “Безталанна”, “Що було, те мохом поросло” (перший варіант драми “Підпанки”), “Чабан” (перший варіант драми “Бурлака”), “Сербин” (перший варіант драми “Лиха іскра поле спалить і сама щезне”). Певна річ, ці журнальні публікації та книжкове видання були відомі Франкові.

На початку 1903 р. також в Одесі І. Тобілевич випустив третій і четвертий томи “Драм і комедій”, які містили твори, написані переважно у 1890-х – на початку 1900-х рр.: т. 3 – “Понад Дніпром”, “Хазяїн”, “Лиха іскра поле спалить і сама щезне”; т. 4 – “Чумаки”, “Сава Чалий”, “Підпанки”. 1905 р. в Полтаві з’явився п’ятий том (“Гандзя”, “Суєта”, “Житейське море”). Очевидно, Франко був обізнаний також і з цими томами, бо всі п’єси з них саме в тому порядку, як їх там розміщено, розглянув у некролозі “Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)” (1907) [16, т. 37, с. 377–380].

Спроба листування

Про особисте знайомство І. Тобілевича та І. Франка відомостей немає. Найпевніш, Франко так і не бачив його акторської гри. Не відомі й Франкові листи до нього, хоча принаймні один такий лист був. Судячи з єдиного відомого листа І. Тобілевича до І. Франка – від 1 березня 1888 р. з хутора Надії (дату й адресу для листування зазначено російською мовою, зокрема: хут. Надежда [6, № 1605, с. 49–52]) – Франко листовно прохав його надіслати автобіографію для друку. Тобілевич відповів одмовою, з якої видно, що він був ображений ігноруванням його п’єс читачами та критиками: “Писати свою автобіографію не буду, бо не хочу я смішити людей, нагадуючи їм своєю парсоною «муравья» з криловської байки: «Какой-то муравей, был силы непомерной»” [6, № 1605, с. 49] (байка І. Крилова “Муравей”). Тобілевич нарікав, що з 1200 примірників “Збірника драматичних творів” і 2400 примірників окремого видання “Наймички” (Херсон, 1887) “розійшлося за 3 роки так мало, що сором сказати. Та й те, що розійшлося, куповано здебільшого не в книгарнях, а в театральній касі замість лібрето!..” [6, № 1605, с. 49–50]. У розпачі ставив запитання, на яке давав невтішну відповідь: “Де ж мої читателі? Нема” [6, № 1605, с. 50]. Бідкався, що коли б не театр, то про нього як письменника практично не знали б. А театральна критика звертала увагу на вистави, а не на тексти п’єс: “Театральні рецензенти кажуть, що на мої п’єси тільки тим і дивиться публіка, що актори дуже добре удають... Театральний рецензент не єсть літературний критик – я знаю. Яркий світ рампи мішає рецензентіві, ріже очі, і в його фантазії завше перевагу має актор над автором; він (реценз[ент]) завше забуває, що актором керує суфлерня, з котрої йому подають готові, прочувствовані речі автора, і що акторові зостається (коли він талант) тільки під впливом власних нервів те саме, що автор пережив як творець, передати слухачам...” [6, № 1605, с. 50–51]. Тож І. Тобілевич ображено запитував: “А чи була ж в літературнім стані справжня критика на мої твори? Ні! Та й кому охота

тратить працю на критику того, кого ніхто не читає?” Виходячи з цього свою відмову він мотивував байдужістю читачів і критиків до його книжок: “Написав чоловік, чи пак надрукував чотири п’єси, публіка його не читає, критика його обминає, театральна рецензія шуткує, а він пише свою автобіографію!.. Ні, не хочу” [6, № 1605, с. 51]. Зізнавався: “Бажаю перш усього, щоб публіка познайомилася з моїми творами не на театрі, куда ідуть слухать актора, а з книжки, котру читають ради автора”. Водночас Тобілевич не відкинув цілковито Франкової пропозиції, обіцяючи: “Як публіка буде читати мене, тоді я напишу про себе; а тепер хто-небудь прочита автобіографію і спитає другого: хто то Карпенко? А Господь його знає, скаже той другий!..”. Насамкінець повідомляв Франка про свої недруковані п’єси “Мартин Боруля”, “Безталанна” і не дозволені цензурою для вистав “Не так пани, як підпанки” та “Чабан” (останню “не дозволено навіть і до дрюку”), а також про те, що в альманасі “Рада” опубліковано його “очерк” “Новобранець”. Під листом підписався: “Іван Тобілевич (Карпенко Карий)” [6, № 1605, с. 52]. За поясненням Леоніда Стеценка до публікації цього листа, на той час І. Тобілевич “ще перебував під гласним наглядом поліції, і критика стримано відгукувалася на появу його творів” [7, с. 423].

У виданні “Рада, український альманах на 1883 рік” (Київ, 1883. Частина 1) М. Старицький опублікував твір “Новобранець (Оповідання)”, підписавши псевдонімом *Гнат Карий*. Згодом у “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” Франко, не розкриваючи псевдоніма, згадав, що в цьому альманасі “з менше відомих” імен “стрічаємо”, зокрема, “одне оповідання Гната Карого” [16, т. 41, с. 382]. Позаяк у цьому нарисі Франко звичайно розкривав псевдоніми, можна гадати, що Гната Карого він на той час не ідентифікував як І. Тобілевича.

Драматургія Івана Тобілевича та її постанови львівським театром “Руської Бесіди” у Франковій оцінці

Іван Франко – автор кількох рецензій на перший том “Драм і комедій” І. Тобілевича. Він також відгукнувся на літературні збірники, в яких опубліковано твори письменника, виступив з оцінкою львівських вистав за його п’єсами, висловив принагідні міркування про його творчість у літературознавчих і театрознавчих нарисах, розвідках, статтях і коментарях, написав досить об’ємну статтю-некролог “Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)” (*ЛНВ*. 1907. Т. 40. Кн. 11; у першодруку в назві й тексті: Тобілевич). Характеризував його творчість у цілому, її ідейно-художнє новаторство, окремі п’єси, його роль у розвитку української драматургії та театру.

Уперше публічно висловився Франко про Карпенка-Карого 1887 р., практично відразу після того, як той заявив про себе як драматург, – у рецензії (*Prawda*. 1887. № 49. 3.XII/21.XI) на херсонський літературний збірник “Степ” (Санкт-Петербург, 1886), де надруковано “Бондарівну”. Згадавши цю драму серед “белетристичних творів”, “гідних уваги”, критик, однак, полишив її розбір до спеціальної статті, у якій планував розглянути весь “Збірник драматичних творів” Карпенка-Карого [16, т. 27, с. 115], але чи зробив це – невідомо (радіше ні). У некролозі оцінив цю першу “історичну драму” Карпенка-Карого неоднозначно, зауваживши, що з її “основою”, “відомою народною піснею”, автор дозволив собі “обернутися зовсім свobodно, переніс акцію з

кінця XVIII на середину XVII в., намалював старосту й Герцеля зовсім фантастичними та невірними рисами, та зате в фігурах Бондаря, Тетяни та запорожця Тараса дав гарні, індивідуально забарвлені типи” [16, т. 37, с. 376]. До історичного та літературного розгляду “Бондарівни” Франко повернувся й у “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.”. Висвітлюючи зміст “белетристичної збірки” “Степ”, констатував: “Уперве виступає тут на літературне поле Іван Карпенко, псевдонім Івана Тобілевича, що під сим псевдонімом опісля здобув собі славу не тільки доброго актора, але також найкращого українського драматурга” [16, т. 41, с. 383]. Така констатація слушна в тому сенсі, що в “Степу” І. Тобілевич дебютував як драматург під псевдонімом *Іван Карпенко*, хоча літературну діяльність він почав іще в середині 1870-х років як критик, фейлетоніст і публіцист. Оpubліковану в “Степу” “Бондарівну” Франко назвав “слабою з історичного і драматичного погляду” [16, т. 41, с. 383], оскільки, як пояснював далі, “Тобілевич замало знав відносини Правобережної, тоді ще польської України в XVIII віці, і з драми хвилевої пристрасті та примхи вельможного пана зробив драму розбійницької інтриги з фігурами більше в дусі Рінальдо Рінальдїні, ніж у дусі польсько-руських відносин кінця XVIII віку” [16, т. 41, с. 399].

У рецензіях на вистави Руського (українського) народного театру при товаристві “Руська Бесіда” за п’єсами І. Тобілевича, опублікованих польською мовою під назвою “Teatr ruski” (“Руський театр”) у газеті “Kurjer Lwowski”, Франко характеризував насамперед їх зміст (текст), а також оцінював гру акторів. У рецензії (Kurjer Lwowski. 1889. № 311. 9.XI; підпис: Iw. Fr.) відгукнувся на виставу “Хто винен?” (остаточна назва драми – “Безталанна”), що відбулася в залі товариства “Фрозін” (“Frohsinn”) у львівському готелі Жоржа напередодні (мабуть, 7 листопада в четвер; Франко мовив про “вчорашню виставу”, а “Kurjer Lwowski” за 9 листопада вийшов, як вказано в ньому, о 8-й год. ранку). І. Франко звернув увагу на драму як літературний твір, наче відповідаючи І. Тобілевичу на його риторичне запитання, висловлене в листі від 1 березня 1888 р., про те, що театральний рецензент буцімто бачить лише гру акторів, а на автора практично не зважає. Зауваживши “дещо слабку драматичну будову” твору, Франко водночас відзначив, що “ця п’єса має в собі стільки краси і сили, що, незважаючи на значні викреслення, зроблені цісарсько-королівською поліцією, такою чутливою до нервів публіки, вона може до глибини душі схвилювати кожного слухача, хто тільки має бажання і схильність бачити в людському житті (отже, і в його відтворенні на сцені) щось більше, ніж звичайний калейдоскоп дотепів, нісенітниць і чисто тваринних життєвих функцій” [16, т. 27, с. 341]. Наче відчуваючи вину за те, що обіцяної рецензії на зібрання творів І. Тобілевича він не написав, Франко докладно переповів сюжет драми, зазначивши, з огляду на її назву, що в трагічній долі персонажів “свідомої вини жодної з дійових осіб ми не бачимо. Натомість ця драма показує з якоюсь майже відчутною пластичністю душну й темну атмосферу сучасного українського [наддніпрянського. – В. І., Є. Н.] села, де є тисячі причин для того, щоб підірвати у людях все чисте й здорове [...]” [16, т. 27, с. 343]. Завершується рецензія коротким відгуком про гру акторів Тита Гембицького, Стефана Яновича (С. Курбаса) та ін.

Щоправда, через більш як двадцять років у “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” І. Франко змінив свою думку про винуватців родинної трагедії,

вважаючи ним Гната: “[...] трагічний мотив – муж убиває жінку, з якою оженився з любові, але з якою життя затроєє йому мати і до якої любов звільна гасить у ньому її сліпота та ревність її суперниці, що перетягає чоловіка до себе, – затемнений головно обставиною сліпоти, [...] не драматичним, а випадковим аксесуаром. [...] на мою думку, титул “Безталанна” відповідніший від титулу “Хто винен?”, бо ж про вину вбійці, хоч би й як слабохарактерного, не може бути ніякого сумніву” [16, т. 41, с. 400]. У некролозі “Безталанну” означено як “глибоко трагічну історію”, “малюнок родинного безладдя в селянській хаті” [16, т. 37, с. 377]. І. Франко опублікував також коротке повідомлення під назвою “Teatr ruski” (“Руський театр”) (Kurjer Lwowski. 1893. № 296. 25.X) про те, що 21 жовтня український театр у Львові поставив драму “Безталанна”, “переробку відомого у нас твору «Хто винен»”. Далі в цій нотатці обмежився фразою: “Вистава пройшла дуже добре, але публіки було дуже мало” [17, т. 53, с. 411].

У рецензії (Kurjer Lwowski. 1889. № 316. 14.XI. S. 4–5; підпис: Kkk) на виставу за драмою Карпенка-Карого “Наймичка”, що відбулася 12 листопада 1889 р. замість раніше анонсованої оперети австрійського композитора Карла Міллекера “Гаспароне” (див.: Teatr ruski // Kurjer Lwowski. 1889. № 314. 12.XI. S. 6) [14, с. 153–155], Франко зауважив: “Здається, що лише завдяки цій обставині найкращий твір української драматургії зіграно перед майже порожніми лавками”. Далі переповів і схарактеризував “зміст драми”, узагальнивши: “Драматична дія, як і в “Хто винен”, розвивається через вплив сторонніх сил, що з невблаганним фаталізмом деморалізують і нищать життя українського селянства. Ці сили постають в образах жидів, солдатів і, зрештою, своїх власних здирників, селян, що збагатилися за рахунок лихварства і кривди співбратів”. Також оцінив гру акторів С. Яновича, Андрія Стечинського та інших і зазначив, як сприйняли виставу глядачі [14, с. 154–156].

У рецензії (Kurjer Lwowski. 1892. № 74. 14.III; підпис: Iw. Fr.) на виставу за комедією “Мартин Боруля”, що відбулася в залі товариства “Фрозін”, Франко знову поєднав літературознавчі оцінки із враженнями театрального рецензента. “Мартина Борулю” назвав “твором цілком сучасним, ніби живцем взятим з дійсності”, пояснивши: “Витіснення чиншової шляхти, показ того, як дрібні сільські багатії пнуться до панства, – ось суспільне тло цієї комедії. В кількох вдалих постатях автор охарактеризував паразитичне, морально прогниле російське чиновництво і здорове ядро сільського люду [...], хоча в образі Омелька автор дав скоріше карикатурне зображення придуркуватого парубка, ніж реальний тип” [16, т. 28, с. 251]. Насамкінець похвалив майстерну гру акторів – Мар’яна Керницького, Т. Гембицького, Костя Підвисоцького, А. Стечинського, С. Яновича та ін. [16, т. 28, с. 251–252]. Згодом у рецензії “Східно-західні непорозуміння (З приводу книжки Підеші “Восток і Запад”)” (ЛНВ. 1904. Т. 27. Кн. 9) на складний за жанром прозовий твір Андрія Камінського “Восток і Запад: Повість” (Коломия, 1903; підпис: Підеша) Франко зауважив, що “артистичні змагання д. Підеші” “не можна схарактеризувати ліпше, як дорогою порівняння автора зі звісним Пеньонжком. Читач, напевно, пригадує собі ту розкішно обрисовану фігуру з “Мартина Борулі”, що зовсім утратила власть над власними думками і тому на кождім кроці допускає найнеможливіші скоки, довші відступи, неналежні до речі вставки і т. п. Д[обродій] Підеша багато де в

чим нагадує того Пенъонжка. Чи згадає він про виховання – зараз, покинувши дійових осіб, де-будь зачинає викладати найнеможливіші теорії виховання [...]” [13, с. 186]. Пізніше в некролозі лише констатовано, що “Мартин Боруля” – “одна з найкращих українських комедій” [16, т. 37, с. 377]. У “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” її названо “комедією *idée fixe*” (*франц.* нав’язлива ідея) і стисло переказано її зміст [16, т. 41, с. 399–400].

В іншій рецензії (Kurjer Lwowski. 1892. № 81. 21.III; підпис: Iw. Fr.) – на прем’єру за комедією “Сто тисяч”, що відбулася 20 березня, зазначено, що в основі твору – “сучасний розвиток економічного життя народу України [мається на увазі підросійської. – В. І., Є. Н.], розвиток, який плодить т. зв. куркулів, багатих селян-лихварів, що скуповують землі і визискують своїх співбратів” [16, т. 28, с. 254]. За життя І. Тобілевича Франко загалом високо оцінював його творчу спадщину, відводив йому провідну роль у розвитку української драматургії й театру 1880–1900-х років, але деколи вказував і на хиби в його п’єсах, виходячи зі своїх естетичних поглядів і смаків. Наприклад, щодо “Сто тисяч” зауважив: “П’єса не належить до архітворів, грішить відсутністю дії і різними недоліками в композиції та психології, однак постановка її здійснена на високому рівні” [16, т. 28, с. 254]. Виокремив гру акторів М. Керницького, Т. Гембицького, А. Стечинського, С. Яновича та ін. [16, т. 28, с. 254–255]. Згодом у некролозі І. Франко висловився про “Сто тисяч” дуже коротко, але схвально: “прегарна комедія [...] з безсмертними типами Герасима Калитки та Бонавентури Копача” [16, т. 37, с. 377].

В оглядовій статті “Наше літературне життя в 1892 році (Листи до редактора “Зорі”) (Зоря. 1893. № 1, 2) І. Франко відзначив, що репертуар українського театру в Російській імперії за останні десять років складають твори таких знаних письменників, як Марко Кропивницький, І. Карпенко-Карий і М. Старицький: “На щастя для нашої літератури, всі три сі люди – талановиті письменники і, дякуючи їм, укр[аїнська] література має нині те, о чім перед десятьма роками ніхто ще й думати не смів, – має дуже гарні зав’язки питомої драми майже у всіх її родах...” [16, т. 29, с. 13]. При цьому жодного твору Карпенка-Карого не названо. У Франковій нотатці “Teatr ruski” (Kurjer Lwowski. 1893. № 331. 29.XI; без підпису) інформовано, що “на честь акторів і актрис” українського театру коштом “Руської Бесіди” відбулася “минулої неділі увечері” (26 листопада) вечірка (дослівно “komers”) у ресторані українського товариства “Народна Торговля”, на якому “випито за здоров’я”, зокрема, “першорядних українських драматургів Кропивницького, Карпенка-Карого і галицького д-ра Ів. Франка” [17, т. 53, с. 412 (з оригіналом звірив і виправив переклад, а також неточно вказані в коментарі [17, т. 53, с. 745] число й дату газ. “Kurjer Lwowski” Є. Нахлік). В аналітичній статті польською мовою під такою ж назвою “Teatr ruski” (Kurjer Lwowski. 1893. № 349. 17.XII; № 351. 19.XII; № 356. 24.XII; № 361. 30.XII), де йдеться про тогочасний український театр “Руської Бесіди”, Франко акцентував на тому, що в підросійській Україні “протягом десяти років завдяки енергії і талантові кількох людей – Кропивницького, Карпенка-Карого, а найбільше Старицького – створено вже цілком серйозний оригінальний український репертуар, що оживляє також і нашу руську [українську в Галичині. –

В. І., Є. Н.] сцену, з якої він усунув невдалі комедії і псевдоісторичні драми, які тут ще недавно панували” [16, т. 29, с. 102; звірено й виправлено за першодруком]. У статті “Русько-український театр (Історичні обриси)” (написана 1894 р., першодрук 1955-го) зауважено, що “український репертуар” “після Котляревського та Квітки властиво не поступав наперед аж до часів Кропивницького та Карпенка, Лисенка та Ніщинського” [16, т. 29, с. 319].

Не відгукнувшись на “Збірник драматичних творів”, І. Франко натомість привітав коротенькою, але надзвичайно місткою і прихильною рецензією появу першого тому “Драм і комедій” (Житє і Слово. 1897. Т. 6. Кн. 1). Серед уміщених п’єс виокремив доти не друковану драму “Бурлака” – “вельми живий і драматичний малюнок безправ’я, яке царює в Росії від гори до низу”, на той час – “найбільше політична з усіх п’єс Карпенкових”. У ній на “темнім тлі” автор вивів “могучу світлу фігуру Бурлаки, чоловіка з незламною енергією та сильною вдачею, що сам один [...] стає до боротьби за правду” [16, т. 31, с. 11]. Принагідно І. Франко присоромив журі конкурсу Галицької крайової ради на найкращі українські драматичні твори, яке 14 січня 1893 р. присудило першу премію “безграмотній п’єсі” “Катря Чайківна” Надії Матвіївни Кибальчич, а другу – “плагіатові з Островського”, тобто драмі “Мужичка” Костянтина Ванченка-Писанецького, проігнорувавши п’єсу Карпенка-Карого “Бурлака”, подану на конкурс під первісною назвою “Чабан” (третю премію одержала Франкова драма “Украдене щастя”, про яку в рецензії не згадано). “Тільки тепер, прочитавши “Бурлаку”, – стверджував І. Франко, – ми можемо до глибини душі завстидатися за наш тодішній літературно-драматичний ареопаг” [16, т. 31, с. 11]. Згодом у некролозі “Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)” Франко вважав за потрібне ще раз висловитися про “Бурлаку”: “Всім пам’ятна та драма з театральних вистав, сей образ могутнього народного борця, що твердо і з нараженням своєї особи стоїть за правду, против визиску і кривди з боку всякої старшини. Всім пам’ятний також скандальний присуд галицького театального журі, яким надгороджено одну зовсім недоладну п’єсу і одну переробку, а усунуто між речі, не варті премії, талановиту і наскрізь оригінальну креацію Тобілевича” [16, т. 37, с. 376].

Свою оцінку “Бурлаки” Франко розвинув у “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.”, зазначивши, що “вже перша драматична проба Тобілевича [...] показує в нім драматичного автора великого таланту, що потрапить у життєві явища вдумуватися далеко глибше і освітлювати життєву боротьбу в її контрастах далеко яркіше, ніж Кропивницький” [16, т. 41, с. 398–399]. Художній конфлікт у цій п’єсі кваліфіковано як “справді драматичну тему”: “Енергічна одиниця, що самою силою своєї волі зупиняє бодай моментально [тобто в одному випадку. – В. І., Є. Н.] хід поганої машини сільської деморалізації і спричинює остаточно її прочищення [...]”. Тут-таки Франко знову нарікав, що ця драма, “в другій редакції прислана на конкурс Галицького виділу крайового у Львові, не вдовоїлася навіть третьої премії...” [16, т. 41, с. 399].

У листі від 3 січня 1899 р. до засновника й редактора празького журналу “Slovanský Přehled” Адольфа Черного І. Франко сповіщав, що надсилає йому “першу половину своєї другої статті про українсько-руську літературу – нарис історії нашого театру”, й обіцяв

для “другої половини”, яка “буде готова сими днями”, надіслати “портрет Карпенка-Карого” [16, т. 50, с. 126]. Цей нарис опубліковано чеською мовою під назвою “Literatura rusínsko-ukrajinská” (“Русинсько-українська література”) (Slovanský Přehled. 1899. № 6), без портрета І. Тобілевича, але з портретом Франка. Критик стверджував, що в заснуванні українського професійного театру в підросійській Україні 1880-х років “головну заслугу [...] мають троє людей”: Старицький, Кропивницький і Карпенко-Карий, “дуже талановитий актор”, який “виявився також першорядним драматичним письменником в українській літературі” [16, т. 41, с. 97]. Далі “головними репрезентантами” “нашої національної драми” в Російській імперії І. Франко назвав М. Кропивницького та І. Карпенка-Карого, підкресливши: “Особливо твори Карпенка-Карого, першого сучасного майстра на полі української драматичної літератури, відзначаються великим даром обсервації, вірності спостережень і здатності схоплювати на льоту нові явища в житті сучасного українського села” [16, т. 41, с. 98]. За Франковим зізнанням, “під впливом українців”, тобто “найкращих п’єс” Кропивницького, Карпенка-Карого, Миколи Янчука, Панаса Мирного, опер Миколи Лисенка і Петра Ніщинського, “було написане” його “Украдене щастя” і “наступні драми з сучасного сільського життя” “Рябина” й “Учитель” [16, т. 41, с. 100]. В огляді “Ukrajinsko-rusínská” (“Українсько-русинська”), оприлюдненому чеською мовою в циклі статей різних авторів під назвою “Přehled literatur slovanských za r. 1898” (Slovanský Přehled. 1899. № 8), констатовано, що в “Літературно-Науковому Віснику” (1898. Т. 3. Кн. 8) “Карпенко-Карий опублікував” “комедію” “Чумаки” [16, т. 32, с. 12]. Її надруковано за підписом: Чумаки. Комедія в 4-ох діях Івана Тобілевича (Карпенка-Карого).

Іван Франко, як свідчать його листи до Михайла Грушевського, збирався написати статтю про І. Тобілевича для “Літературно-Наукового Вісника”, але зволікав із нею: у липні 1899 р. пропонував Грушевському натомість “зладити статтю” про А. Доде (“А я би в такому разі не мусив писати тепер про Карпенка” [16, т. 50, с. 136]), а у вересні 1899 р. висловив сподівання, що “стаття про Карпенка <...> не буде запізнена і в новорічній номері” [16, т. 50, с. 138]. Обіцяної статті Франко не написав, можливо, тому, що за неї взявся галицький письменник і літературознавець Юрій Кміт. Майже через рік у коментарі до Кмітевої статті “Карпенко-Карий (Іван Тобілевич)” (*ЛНВ*. 1900. Т. 11. Кн. 7; підпис: І. Ф.) Франко, дискутуючи з ним щодо естетичного питання про мету художньої творчості як такої, зазначив про драматурга: “К[арпенко]-Карий тепер у самім розцвіті творчої діяльності; кожний рік приносить нові плоди його пера і розширює рамки, потрібні для його характеристики” [16, т. 33, с. 7].

У розвідці “Д-р Остап Терлецький. Спомини і матеріали” (*Затиски НТШ*. 1902. Т. 50. Кн. 6) Франко згадав, що, бачачи, як Остап Терлецький “з великим зацікавленням читав драми” Карпенка-Карого, він “попросив його написати літературну характеристику нашого талановитого драматурга”. Вони “кілька разів обговорювали [...] різні деталі праці”, але попри Франкові наполягання, що для “Літературно-Наукового Вісника” “потрібна студія про Карпенка-Карого як письменника і про його драми як літературні твори”, Терлецький після кількох місяців приніс “простору працю” “Українське село в драмах Карпенка-Карого”, яку Франко змушений був відхилити, бо це була суто

соціологічна студія, “зложена переважно з виписок із драм, про автора ані слова, а при оцінці драм виходило таке, що найслабші, які надавалися до аргументації Терлецького, виходили найліпшими, а найліпші, що не підходили під його ідейну рамку, признавалися якоюсь зайвиною” [16, т. 33, с. 369]. За словами Франка, це була “остання письменська проба” Терлецького [16, т. 33, с. 370]. Виходячи з того, що той помер 22 липня 1902 р., можна припустити, що замовлення статті та її написання припало десь на 1900–1901 рр.

В оглядовій статті “Українсько-руська література і наука в 1899 році” (Дѣло. 1900. № 1. 3/15.І) Франко зазначив, що в підросійській Україні “свіжа літературна продукція на українській мові знаходила собі захист [...] потрохи” при журналі “Киевская Старина”, де були вміщені “нові драми” І. Тобілевича “Понад Дніпром” і “Сава Чалий” [17, т. 54, с. 250] [відповідно: 1899. Т. 64. № 2; текст без підпису; у змісті номера підпис: Драматичні картини [...] І. О. Тобілевича (Карпенка-Карого); Т. 66. № 8, 9; підпис у змісті й під текстом в обох поданнях: І. Карпенко-Карий]. Того самого року в “Киевской Старине”, надруковано ще одну драму І. Тобілевича – “Підпанки” (1899. Т. 65. № 6; текст без підпису; у змісті номера підпис: Драма [...] Карпенка-Карого), про яку Франко чомусь не згадав.

В огляді чеською мовою “Ukrajinsko-ruská” (“Українсько-руська”) (уміщено в циклі статей різних авторів під назвою “Přehled literatur slovanských za r. 1899”: Slovanský Přehled. 1900. № 10) Франко високо оцінив ідейно-мистецький рівень трагедії “Сава Чалий”, назвавши її “найкращою” з “нових драм” Карпенка-Карого. За Франком, трагедія центрального персонажа “Сави Чалого” – це трагедія “типового для України перекинъчика, що був гайдамацьким ватажком, потім став шляхтичем і паном, спокусився на обіцянки поляків про волю, але помилився і загинув від рук своїх колишніх друзів” [16, т. 33, с. 12]. Це актуалізувало твір, роблячи його досить сучасним. Тому в некролозі, конкретизуючи своє розуміння художнього змісту цієї “трагедії з XVIII в., основаної на часах занепаду і хитання українського національного почуття”, як “трагедії перевертня, що для особистої користі йде на службу до ворогів і наслідком натуральної реакції здорових останків національного життя гине...”, Франко залічив її до “архитворів нашої літератури” і наголосив: “Невважаючи на історичний колорит, сим разом ухоплений автором дуже добре, драма мала велике значення для сучасної України, плямуючи інтенції сучасного національного ренегатства, і покотилася по театральних дошках як могутня проповідь повороту ренегатів до служіння своєму рідному народові і його кровним інтересам” [16, т. 37, с. 379]. В огляді “З остатніх десятиліть XIX в.” (ЛНВ. 1901. Т. 15. Кн. 7–9) зауважено, що “в числі українських історичних драм, з виємком «Сави Чалого», знаходимо майже самі невдатні твори” [16, т. 41, с. 511].

Як відомо, 4 жовтня 1883 р. Іван Тобілевич був звільнений з посади секретаря Єлисаветградського міського поліцейного управління як неблагонадійний. Через місяць йому висунуто звинувачення у наданні притулку Софії Русовій і взято в нього підписку про невийзд. Відтоді почалася його театральна і громадсько-культурна діяльність. Як актор під псевдонімом Карпенко-Карий вступив до української трупи М. Старицького (за режисурою М. Кропивницького), яка з Кропивницьким і братами І. Тобілевича –

Миколою (сценічний псевдонім: Садовський) і Панасом (сценічний псевдонім: Саксаганський) від кінця вересня до 12 жовтня 1883 р. гастролювала в Єлисаветграді. З цього приводу Франко в огляді “З остатніх десятиліть ХІХ в.” зазначив: “[...] один із батьків нашого театру тільки завдяки всеросійській реакції звернувся до української драматичної продукції: він був поліційним комісаром, та ось у його домі відкрито тайну революційну друкарню, його вигнано з місця і заслано на вигнання – і тут усміхнулася йому українська муза: Росія стратила поліційного пристава, Україна зискала Карпенка-Карого” [16, т. 41, с. 511).

У статті “Михайло П[єтрович] Старицький” (*ЛНВ*. 1902. Т. 18. Кн. 5, 6; Т. 19. Кн. 7) Франко повідомив таку цікаву подробицю: “деякі автори, як ось, напр., Карпенко-Карий, дозволяли грати свої п’єси тільки своїй трупі” [16, т. 33, с. 264]. У Франковій рецензії (*ЛНВ*. 1902. Т. 19. Кн. 8) на три томи антології “Вік” висловлено побажання, щоб у наступному томі додати ще драматичні твори Карпенка-Карого [17, т. 54, с. 362].

У нарисі “Южнорусская литература” (першодрук 1904) на чільному місці стоїть “самый талантливый и плодовитый из украинских драматургов Карпенко-Карый, пытавшийся в ряде сценически интересных пьес осветить и драматизировать разные характерные явления в жизни современной украинской деревни и давший на этом фоне ряд глубоко задуманных и художественно обрисованных типов («Бурлака», «Наймичка», «Чумаки», «Сто тысяч», «Розумний і дурень», «Хазяїн»); менее удачны его попытки представить современного украинского интеллигента («Понад Дніпром»), равно как и опыты исторической драмы («Бондарівна», «Паливода ХVІІІ століття»), кроме [...] «Сави Чалого»” [16, т. 41, с. 148]. У статті “Українці” (написана 1906 р.; першодрук 1911) також наголошено, що, “безсумнівно, найбільшим драматургом України є Іван Тобілевич, котрий створив шедеври як у жанрі сільської драми, так і в п’єсах з життя інтелігенції” [16, т. 41, с. 193].

У статті “Старе й нове в сучасній українській літературі” (*ЛНВ*. 1904. Т. 25. Кн. 2) Франко передрукував у власному українському перекладі та з власними коментарями однойменну статтю Софії Русової з московського журналу “Русская Мысль” (1903. № 12), у якій значне місце відведено розглядові драматичної творчості І. Тобілевича за виданими на той час чотирма томами “Драм і комедій” [16, т. 35, с. 91–95, 99]. Визнавши, що “в головному” висновкам Русової “не можна відмовити правдивості, а характеристикам поодиноких письменників – влучності”, Франко зауважив, що “діяльність” Мирного й Карпенка-Карого “вона характеризує не зовсім ясно. Їх не можна назвати ні малярами «старої» України з її степами та ідилічним життям, ані виключними народниками, ані навіть представниками «старої» школи в чисто технічному погляді. Навпаки, вони оба малюють Україну в важкій перехідній добі, а Карпенко-Карий навіть навмисно і дуже вдатно підхоплює найсвіжіші фази та явища економічного й громадського розвою (рух спілковий, поява великих капіталістів із українців і т. і.)” [16, т. 35, с. 106]. Усе ж Франко залічував І. Тобілевича до репрезентантів “старої школи”: за його влучним спостереженням, “стара школа дала нам у Мирнім, Свидницькім, Нечуї-Левицькім, Карпенку-Карім великих епиків (драматична форма деяких творів – річ побічна), себто людей з ясним, широким поглядом, що малювали широкі картини

українського життя так, як їх бачили оком пильного, любов'ю надиханого обсерватора або іноді мораліста та судді” [16, т. 35, с. 107].

У рецензії (*ЛНВ*. 1904. Т. 28. Кн. 10) на літературний збірник “На вічну пам’ять Котляревському” (Київ, 1904) Франко пишномовно виокремив надруковану в ньому драму Карпенка-Карого “Гандзя”, що є “новою перлиною в багатому та коштовному намісті, яке подарував нашій літературі сей талановитий та невтомний письменник” [16, т. 35, с. 227]. У некролозі також відзначено, що внаслідок занурення Карпенка-Карого “в історію XVII віку, в часи ославленої Руїни, [...] явилася прекрасна трагедія «Гандзя», символіка України, шарпаної з усіх боків і доведеної тими, що її люблять, на край погібелі. Невважаючи на деякі хиби композиції, драма робить велике враження” [16, т. 37, с. 379].

В огляді “Die ruthenische Literatur im Jahre 1904” (“Українська література 1904 року”) (*Österreichische Rundschau*. 1905. Bd. 2. № 20. 16.III) Франко звернув увагу на вимушену тематичну своєрідність тогочасної української драматургії в підросійській Україні: оскільки цензура не допускала “до вистав ані перекладних, ані історичних п’єс, ані п’єс із життя інтелігенції”, а дозволяла “обробляти [...] винятково мотиви з українського селянського життя”, то “сталось так, що через кілька років український театр мав у своєму розпорядженні єдиний такого роду репертуар народних п’єс, найкращі з яких, особливо драми М. Кропивницького й Карпенка-Карого, подають грандіозно побачену і проникливо вивчену картину українського селянського життя за останні півсторіччя, якою не володіє в такому багатстві і повноті реалістичних образів жодна слов’янська нація” [17, т. 54, с. 576]. Відтак додав, що “головна трупа, на чолі якої все ще стоять брати Тобілевичі, продовжує утверджуватись на провідних позиціях” [17, т. 54, с. 577].

У розлогій синтетичній статті-некролозі “Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)” Франко виклав біографію драматурга в “головних датах” [16, т. 37, с. 374], охарактеризував більшість його п’єс у творчій еволюції автора й сконденсовано розкрив його значення для української літератури й театру. Насамперед зазначив, що смерть І. Тобілевича стала “великою стратою” для українського письменства, наголосив на великій силі його акторського й особливо драматургічного таланту, який поставив у загальнослов’янський контекст: “[...] Він був одним із батьків новочасного українського театру, визначним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література та якому щодо ширини і багатства творчості, артистичного викінчення і глибокого продумання тем, бистрої обсервації життя та ясного і широкого світогляду не дорівнює ані один із сучасних драматургів не тільки Росії, але й інших слов’янських народів” [16, т. 37, с. 374].

“Головні риси” життєпису І. Тобілевича Франко нагадав, покликуючись на книжку “Корифеи украинской сцены (с 8 портретами)” (Київ, 1901) [16, т. 37, с. 374–375], у якій опубліковано анонімні критично-біографічні нариси про М. Кропивницького, М. Старицького, І. Карпенка-Карого, М. Лисенка, Марію Заньковецьку, Ганну Затиркевич-Карпинську, М. Садовського та П. Саксаганського і примірник якої зберігається у Франковій бібліотеці в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (№ 4357). Автором нарису про Карпенка-Карого в цьому виданні був, імовірно,

Олександр Лотоцький, який згодом не зовсім певно згадував: “Мені в тій книжці належали: вступна стаття (історія українського театру), статті про М. Кропивницького, М. Старицького та, здається, про І. Тобілевича” [8, с. 255].

За стислою оцінкою Франка в некролозі, драма “Наймичка” – “майстерний твір” “з такими типами, як Василь Микитович Цокуль та наймичка Харитина, незабутніми для кожного, хто бачив їх на сцені” [16, т. 37, с. 376]. У “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” про цю “найтрагічнішу драму Карпенка”, де “в основі лежить варіант теми трагічної історії Едіпа”, йдеться в окремому абзаці: “Сільського багатиря тягне щось до бідної, але вродливої жидівської наймички. Рядом зовсім природних і легких при його становищі заходів він перетягає її до свого дому і робить її своєю любовницею, але при тім життя в його домі стає чимраз незносним, поки нарешті в самій трагічній хвилі він не дізнається, що знасилувана ним дівчина – його власна дочка” [16, т. 41, с. 399].

Досить несподівано після ранішої оцінки в “Южнорусской литературе” Франко в некролозі назвав драму “Понад Дніпром” [більш докладно про цей твір див.: 5, с. 114] – складний текст із глибинним патріотичним спрямуванням та актуальною тематикою (запровадження артільного способу виробництва “між лівобережним селянством”, “еміграція селян на оренбурзькі степи або аж на Зелений Клин, себто в Уссурійський край” [16, т. 37, с. 377]) – “найкращою, найідеальнішою драмою Карпенка-Карого, в якій поза стрічками вичитуємо науку всій радикальній частині російської суспільності, в якій спосіб треба б починати її високим почуттям диктоване, але ніякою підготовкою не скріплене трагічне «хождение в народ»” [16, т. 37, с. 378].

За Франковою оцінкою, у драмі “Хазяїн” Карпенко-Карий дав “грандіозну по своїм замислі й по майже бездоганнім обробленні картину великого промисловця і плитая з селян з його могутніми впливами і чисто селянською вдачею”. Хоча ця постать “змальована більш епічним, ніж драматичним стилем”, “проте майстерна драматична техніка надає тій драмі велику сценічну вартість і запевняє їй довговічність на сцені” [16, т. 37, с. 378]. Також “змальовано майстерно людей” з оточення Пузиря (Финогена й Ліхтаренка), “а на фігурі Золотницького, родовитого і багатого пана, автор подав різкий контраст між давнім панством і новою плутократією” [16, т. 37, с. 378].

Високу оцінку Франка заслужила й інша соціально-психологічна драма: “Прецікава і високодраматична картина «Підпанки» малює остатні часи кріпацтва і панський двір як центр страшної деморалізації та самоволі. Пан сам не виступає на сцені, а тільки його двораки та селяни, але проте роль пана і його власті над людськими душами й їх честю та сумлінням змальована глибоко правдивими і влучними рисами. Подія розвивається надзвичайно живо і драматично” [16, т. 37, с. 379].

Водночас у некролозі геть невдалою визнано ранню комедію “Розумний і дурень”, у якій показано “контраст між практично-розумним чоловіком і його братом-ідеалістом”: “Малюнок взагалі досить блідий, композиція зовсім примітивна” [16, т. 37, с. 376]. Натомість у “Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.” цю п’єсу схарактеризовано без негативних означень: “В дальшій драмі «Розумний і дурень» Карпенко сягнув знов у глиб народного життя, змалювавши типовий у ньому контраст

між двома братами, нібито непрактичним ідеалістом і нібито практичним матеріалістом. В ряді драматичних образів автор показує, як вузький матеріалізм доводить чоловіка до морального і матеріального банкрутства, а розумний ідеалізм являється опорою дальшого життя родини” [16, т. 41, с. 399].

Неоднозначно оцінено в некролозі “Паливоду XVIII століття”, “жарт [...], оснований на забавних анекдотах про пана Каньовського”, як “твір, не продуманий основно, та все-таки досить сценічний” [16, т. 37, с. 377]. Знецінено ще одну пробу історичної драми: “Поривання Карпенка-Карого в історичну сферу, не дуже добре знайому йому, довело його до написання [...] зовсім слабкої драми з XVII в. «Лиха іскра поле спалить і сама щезне». Драма породжена більше жорстокою фантазією, ніж артистичним почуттям, робить дуже прикре враження і належить до поронених [підтятих, втрачених, тут – невдалих. – В. І., Є. Н.] творів нашого великого драматурга” [16, т. 37, с. 378].

За Франковим спостереженням, в останніх роках життя, “починаючи 1897 роком”, Карпенко-Карий “осягає вершини розвою свого таланту, та деколи виявляє також сліди вичерпання і занепаду” [16, т. 37, с. 377]. У “Суєті” “три перші дії – верх артистичної досконалості в композиції і переведенні теми, зате четверта сходиться до ступеня немудрої карикатури, нагадує” драму “Тато на заручинах” Григорія Цеглинського і “псує враження цілості” [16, т. 37, с. 379–380]. Проти неї “драма «Житейське море» далеко слабша і показує значний упадок артистичних сил автора” [16, т. 37, с. 380]. Попри певні зауваження щодо мистецької вартості окремих творів Франко в підсумку зазначив, що “цілість драматичної творчості Карпенка-Карого наповняє нас почуттям подиву для його таланту. Обняти такий широкий горизонт, заселити його таким množestvom живих людських типів міг тільки першорядний поетичний талант і великий обсерватор людського життя” [16, т. 37, с. 380].

У статті “Маніфест «Молодої Музи»” (Діло. 1907. № 263. 6.XII) побіжна, проте вельми симптоматична згадка про Карпенка-Карого стосується Франкової полеміки з Остапом Луцьким, який у ранньомодерністській естетичній декларації “Молода Муза” (Діло. 1907. № 249. 18.XI) зводив панівний в українській літературі “загальнопризнаний реалізм”, санкціонований іменами І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Франка і Карпенка-Карого, до того, що вони “всі сквапно дбали про те, щоб для битих горем братів своїх казати слово життєвої правди і щоб подавати сю правду так, щоби з сього вийшла користь для недалеких хоч би днів”. Зацитувавши це твердження, Франко резонно запитував, чи такі твори, як “Безталанна”, “Наймичка”, “Сава Чалий” і “Суєта” Карпенка-Карого, “мої «Панські жарти», бориславські оповідання, «Для домашнього огнища», «Мойсей» були твори вузькоутилітарні для «горем битих братів»? Чи всі ті і інші твори не були надихані високим ідеалізмом [...]? Чи на дні тих творів не лежав ідеал чоловіка діяльного і повноправного, суспільний устрій, опертий на справедливості [...]” [16, т. 37, с. 414–415]. Підсумовуючи, можна сказати, що Франко оцінював реалістичну (соціально- та національно-психологічну) драматургію Карпенка-Карого з естетичних засад своєї концепції ідеального реалізму, з філософських засад позитивізму та раціоналізму, у соціальному плані – з погляду своїх симпатій до соціалізму, а в національному – на основі національно-демократичних переконань.

На Першому Всеросійському з'їзді сценічних діячів, що відбувся у березні 1897 р. в Москві, П. Саксаганський зачитав доповідь від українських театральних діячів, яку написав І. Тобілевич. У цій "Записці" до з'їзду звернуто увагу на тематику й проблематику вистав: "Легковесный, однообразно-шаблонный, шуточный репертуар, без всяких интересов, захватывающих общественную жизнь данного времени, не удовлетворяет слушателя, который ждёт от театра впечатлений высшего порядка" [7, с. 180]. Водночас І. Тобілевич акцентував на дискримінаційних цензурно-ідеологічних умовах, у яких перебував український театр у зв'язку з забороною перекладати українською мовою твори світової драматургії, писати на історичні теми [7, с. 181]. Згодом Франко в "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." відзначив, що, на відміну від М. Старицького та М. Кропивницького, які "не цуралися писати й ставити на сцені всякого роду драматичні карикатури та пасквілі", "один тільки Карпенко-Карий не дає себе ані разу збити з дороги серйозної драматичної творчості, завойовуючи при тім своїми ліпшими драмами ширший ґрунт для історичної, соціальної і навіть політичної драми" [16, т. 41, с. 395].

Епістолярні згадки Івана Тобілевича про Івана Франка

В опублікованих листах І. Тобілевича є кілька згадок про Франка. Свою оцінку Франкових заслуг для української культури він висловив у листі до письменника й актора Якова Жарка від 30 січня 1898 р. з Одеси з приводу відзначення 25-річчя літературної діяльності галицького письменника: "В цім році будуть святкувать ювілей Франка. Потрібні гроші. Якщо можете зібратъ дещицю, то пошліть, будуть сильно раді і кільком руб[лям]. Адресуйте просто на товариство "Просвіта", але в листі напишіть: передати в поміч кому слід на ювілей Франка. Це чоловік великої вартості, і треба б допомогти" [10, с. 126].

У листі до доньок Ярини й Марії від 1/13 квітня 1903 р. з Херсона І. Тобілевич радив їм побувати у Мюнхені, "щоб побачить [...] знамениту галерею", та Відні, "щоб роздивитись гаразд" [10, с. 212], а далі пропонував: "Із Відня я ще раю вам побувать у Львові. Зайдіть до Франка. Він буде рад вам і покаже город і людей. Це вам не пошкодить, а мені буде приятно, що побачите центр української культури!" [10, с. 213]. Наразі невідомо, чи сестри відвідали Львів і побували у Франка: листи Ярини й Марії Тобілевич не опубліковано.

Вистава "Украденого щастя" за участю Івана Карпенка-Карого

У листі до Ярини й Марії від 17 листопада 1903 р. з Варшави Карпенко-Карий, повідомивши, що цензура дозволила ставити "Суєту", зазначив: "Тепер на Київ маємо: "Гандзю", "Суєту" і "Украдене щастя" Франка, а через те маємо і надію, що там нам буде краще" [10, с. 230]. У листі до сина Назара від 25 січня 1904 р. вже з Києва він сповіщав, що трупа готує виставу за драмою "Украдене щастя", але через труднощі з костюмом для головного персонажа не міг назвати дати прем'єри: "[...] коли "Украдене щастя" – ще не знаю, бо нема мундира австрійського жандарма, а виписали аж з Австрії" [7, с. 262]. Київська прем'єра у виконанні акторів "Малоросійської трупи

О. К. Саксаганського і М. К. Садовського” відбулася у четвер 5/18 лютого 1904 р. в будинку театру “Бергоньє” (вул. Фундуклеївська, тепер вул. Б. Хмельницького, 5, приміщення Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки). Карпенко-Карий виконував роль Миколи Задорожного, Микола Садовський – жандарма Михайла Гурмана, а Любов Ліницька – Анни. Про це свідчить театральна афіша, яку надіслав Франкові Борис Грінченко, написавши на ній, що на нього й дружину, Марію Грінченко, вистава справила “велике вражіння, найбільше деякими сценами, що виразно свідчили, рука якого великого таланту їх писала” [6, № 1629, с. 207].

Щоправда, актор Северин Паньківський залишив дещо інакшу згадку: “Украдене щастя” після прем’єри в Галичині “аж через 10 літ, в 1900-х роках, перший раз було виставлено на Україні у великій трупі корифеїв, у Києві, в театрі «Бергоньє», Миколу грав Іван Карпенко-Карий, Гурмана – М. К. Садовський і Анну – Л. П. Ліницька. [...] «Украдене щастя» на українській [наддніпрянській. – В. І., Є. Н.] сцені, як специфічна галицька п’єса (хоч і була обсаджена першорядними силами), вже не знайшло такої тонкої інтерпретації і зрозуміння, бо психіка галицьких персонажів була далека українським [наддніпрянським. – В. І., Є. Н.] акторам. Я бачив, як трудно вживалися в ті ролі українські їх виконавці, які були безпорадні, бо не могли збагнути душі персонажів чужого їм побуту. Через те й ролі в їх виконанні не мали тої колоритності і переконливості, якої надавали їм галицькі виконавці. Так само й публіка дуже поверхово і холодно сприймала п’єсу, бо їй далекі і незрозумілі були постаті жандарма і Анни” [12, с. 246].

Найімовірніше, ініціатором цієї постанови “Украденого щастя” був І. Тобілевич. Юрій Меженко на основі архівних документів писав про трупу Саксаганського й Садовського: “Репертуар трупи значною мірою залежав від Карпенка-Карого. Він не тільки раз-у-раз давав свої нові п’єси, але й інших авторів добирав так, щоб репутація “найкращої ідейної” трупи залишалася незатьмареною”. Завдяки цьому в її репертуарі з’явилося “Украдене щастя”, й у виставі роль Анни випало грати Ліницькій [9, с. 69].

Сам І. Тобілевич так писав про виставу в листі до Ярини й Марії від 14/27 лютого 1904 р. з Житомира: “Ще ставили драму Франка «Украдене щастя». Збір вона дала добрий, але про поспіх [себто успіх. – В. І., Є. Н.] її судить не можна, бо більше разу не було часу поставити. Мені здається, що вона мала поспіх і буде мати” [10, с. 240]. Карпенко-Карий планував показати “Украдене щастя” й у Полтаві (див. його листа до Григорія Маркевича від 21 квітня 1904 р. з Єлисаветграда [10, с. 252]).

Епізодичні стосунки Івана Франка та його синів із Юрієм Тобілевичем (сином драматурга)

У помешканні Франків, яке вони винаймали у Львові на вул. Крижовій, 12 (польс. Ktuzowa, тепер Генерала Чупринки, 14), деякий час мешкав, навчаючись у Львівській політехніці, Юрій Тобілевич (*1876–†1925), син І. Тобілевича від першої дружини – актриси Надії Тарковської, з якою він побрався 1869 р. (померла навесні 1881 р. від сухотів; другою дружиною стала в липні 1884 р. актриса Софія Дитківська). За дослідженням Романа Горака, на третьому поверсі наріжної чотириповерхової кам’яниці

на Крижовій, 12 Франки мешкали від кінця грудня 1897 р. до жовтня 1902 р. [3, с. 223, 225, 226], переселившись із будинку за адресою Кастелівка, 11, розміщеному, фактично, на тій самій вул. Крижовій, тільки на її непарному боці (тепер перебудований будинок на вул. Генерала Чупринки, 11 [3, с. 208–223]. Крижова становила північно-західну межу житлової дільниці Кастелівки. Зворотню адресу Крижова, 12 у Франкових листах уперше подибуємо в листі до Кесаря Білиловського від 28 грудня 1897 р. [16, т. 50, с. 97]. Проте поштові картки до Франка із зазначенням на них адреси дають змогу уточнити дату переселення його родини з Кастелівки, 11 на Крижову, 12. На кореспонденційній карті Василя Лукича (Володимира Левицького) від 30 жовтня 1896 р. зі Станіславова, на якій є поштові штемпелі: станіславівський “30/10 96” і львівський “31/10 96”, – написано адресу: “Кастелівка, ул. Крижова 12” [6, № 1632, с. 29–30]. Така сама адреса (“Кастелівка, вул. Крижова ч. 12”) – і на кореспонденційній карті Миколи Гладуна, вчителя зі с. Юсепич (тепер Йосиповичі Стрийського р-ну), на якій пошта в сусідньому селі Комарові поставила штемпель з датою “5/11 96”, а пошта у Львові – з датою “6/11 96” (сам лист датовано “5/X. 1896”) [6, № 1629, с. 91–92]. Ці поштові картки засвідчують, що вже в жовтні 1896 р. родина Франків мешкала в будинку на вул. Крижовій, 12.

Згодом Марія Грінченко згадувала, що “Юрій Тобілевич (син Карпенка-Карого) та Микола Вороний, будучи в Чернігові, розповідали про своє життя у Франка в той час, як вони вчилися у Львові. У Франка тоді ще не було свого будинку, а наймав він помешкання з трьох світличок; у двох містилися він, жінка і четверо дітей, а в третій світличці жили Вороний і Тобілевич” [4, с. 192]. М. Вороний бував у Франків: “Пам’ятаю його помешкання на Крижовій вулиці: три невеликі покої (один з них він винаймав) з кухонькою виглядали дуже непокоєво” [2, с. 378], але відомостей про те, що мешкав у них, немає. Про те, що в батьків “при Крижовій мешкав син Карпенка-Карого, студент політехніки”, залишив згадку й П. Франко: “Пан Тобілевич, завзятий спортсмен, залюбки вправляв тягарцями, тягарем, шаблями і т. п. Він навчив мене грати в шахи і чи не першого дня дістав мата!” [18, с. 654]. Що в них “був на квартирі Юрій Тобілевич, син відомого драматурга, студент політехнічного інституту”, писав у спогадах і Т. Франко [19, с. 659]. В іншій мемуарній статті він згадував: “Літом 1897 року в нас поселився Юрій Тобілевич [...]. Він привіз листа від свого батька, щоб улаштувати Юрка вчитись інженером. Ми занадто з Юрієм подружили. Він нас навчав гімнастиці. Гімнастиком займався аж до старості і наш батько” [20, с. 327]. За спогадами Софії Олеськів-Федорчакової, доньки Франкового друга, галицького громадського діяча Осипа Олеськова, у Франків на Крижовій “проживав якийсь гість з України Тобілевич із своєю молодою дружиною” [11, с. 623].

1898 року Ю. Тобілевич був посередником одеських українців у зносінах із Франком: гадаючи, що він після габілітації не обійняв доцентури української літератури у Львівському університеті тому, що платні доцента недостатньо для утримання сім’ї, вони в листі до Тобілевича прохали передати письменникові, що готові виплачувати йому щомісяця певну суму. Франко сказав Тобілевичу відписати, що він не викладає тому, що влада галицького намісника Бадені не затвердила його і що йому легше було б здобути *veniam legendi* (дозвіл читання лекцій у вищій школі, *латин.*) в університеті Віденському

або Чернівецькому. Відпису одеситів на цей лист Тобілевича Франко не знав (див. лист Франка від 18 квітня 1900 р. до Михайла Комарова [16, т. 50, с. 149–150]). А Комаров у листі до Франка від 14 квітня ст. ст. (27 квітня н. ст.) 1900 р. пояснив, що одесити одержали зі Львова вістку, наче письменник не погоджується на їхню пропозицію; коли б вони знали про можливість його доцентури в Чернівецькому університеті, то “б не занехаяли сієї справи” [6, № 1620, с. 213, 215]. Мабуть, Ю. Тобілевич у листі до одеситів не зовсім точно переповів Франкові побажання.

Взаємини І. Франка та І. Тобілевича (Карпенка-Карого) були різнобічні – творчі й особисті. Вони охоплювали досить широкий спектр зв’язків, зокрема персональних – од ранньої спроби листування (навесні 1888 р.) до безпосередніх тісних стосунків І. Франка та його синів із Юрієм Тобілевичем (сином драматурга) десь у 1896–1902 рр.

Франко добре знав драматичну творчість І. Тобілевича за публікаціями в журналах “Зоря”, “Правда”, “Киевская Старина” і за окремими виданнями, передусім авторизованими наддніпрянськими: “Збірником драматичних творів Івана Карпенка-Карого” (1886), що його мав у своїй бібліотеці, і п’ятитомником “Драми і комедії”, перший і другий томи якого (1897 р.) з дарчими написами автора теж збереглися у Франковій бібліотеці. Некролог “Іван Тобілевич (Карпенко-Карий)” засвідчує, що Франко користувався також третім та четвертим (1903) і п’ятим (1905) томами цього видання. Бачив і рецензував Франко львівські вистави драматичних творів І. Тобілевича у виконанні акторів українського театру товариства “Руська Бесіда”.

Наддніпрянський драматург, як свідчать прихильні згадки в його листах, навзаєм був обізнаний із Франковою творчістю, але наскільки – достеменно невідомо, мабуть, вибірково і значно меншою мірою, ніж галицький письменник – із драматургією свого колеги. Найбільший і найцінніший сегмент їхніх творчих взаємин становлять різножанрові відгуки Франка на драматичні твори І. Тобілевича та їх львівські інсценізації. Знаменним є факт київської вистави Франкової драми “Украдене щастя” 5/18 лютого 1904 р., в якій Карпенко-Карий виконав роль Миколи Задорожного.

Перспектива дальшого дослідження взаємин І. Франка з І. Тобілевичем може відкритися завдяки виявленню згадок про галицького письменника в листуванні наддніпрянського драматурга з третіми особами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібліотека Івана Франка. Науковий опис: у 4 т. / наук. керівник проекту Галина Бурлака. Київ: Критика, 2010. Т. 1; [б. в.], 2015. Т. 2.
2. *Вороний М.* Перші зустрічі з Іваном Франком // Спогади про Івана Франка / упоряд. Михайло Гнатюк. Вид. 2-ге, допов., перероб. Львів: Каменяр, 2011.
3. *Горак Р.* Львів – місто Івана Франка. Львів: Центр Європи, 2010.
4. *Грінченко М.* Спогади про Івана Франка та про його семейове огнище / підгот. тексту, комент. А. Швець // Спадщина. Літературне джерелознавство. Текстологія. Київ, 2010. Т. 5.
5. *Івашків В. М.* Іван Тобілевич (Карпенко-Карий). Нарис життя і творчості. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011.

6. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 3. Од. зб. 1605, 1620, 1629, 1632.
7. Карпенко-Карий І. (Тобілевич І. К.). Твори: в 3 т. Київ: Держлітвидав УРСР, 1961. Т. 3.
8. Лотоцький О. Сторінки минулого. Вид. Укр. православної церкви в США, 1966. Частина перша.
9. Меженко Ю. Життя артистки // Любов Павлівна Ліницька. Київ: Держ. вид-во образотв. мистецтва і муз. літератури, 1957.
10. Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий): Листи, п'єси / упорядкув. і вст. ст. Світлана Бронза. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2010.
11. Олесків-Федорчакова С. Із спогадів про Івана Франка // Спогади про Івана Франка / упоряд. Михайло Гнатюк. Вид. 2-ге, допов., переробл. Львів: Каменяр, 2011.
12. Паньківський С. Сторінки спогадів // Спогади про Івана Франка / упоряд. Михайло Гнатюк. Вид. 2-ге, допов., переробл. Львів: Каменяр, 2011.
13. Покажчик кушор (до Зібрання творів Івана Франка у п'ятдесяти томах). Київ: Наукова думка, 2009.
14. Рой Уляна. Театральні рецензії Івана Франка в газеті "Kurjer Lwowski" // Вісник Львівського університету. Сер. мистецтвознавство. 2006. Вип. 6.
15. Стеценко Л. Карпенко-Карий і Франко // Мистецтво. 1968. № 1.
16. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1976–1986.
17. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наукова думка, 2008. Т. 51–53; 2011. Т. 54.
18. Франко П. Спогади про батька // Спогади про Івана Франка / упоряд. Михайло Гнатюк. Вид. 2-ге, допов., переробл. Львів: Каменяр, 2011.
19. Франко Т. Мої спогади про батька // Спогади про Івана Франка / упоряд. Михайло Гнатюк. Вид. 2-ге, допов., переробл. Львів: Каменяр, 2011.
20. Франко Т. Спогади про мого батька Івана Франка // Франко Т. Вибране: у 2 т. / упоряд. Є. Баран, Н. Тихолоз. Івано-Франківськ: Видавець Сеньків М. Я., 2015. Т. 2.
21. Халімончук А. М. Критика ідейного співбрата (І. Франко про І. Карпенка-Карого) // Українське літературознавство. 1971. Вип. 14.
22. Ягунова Л. Франкова концепція "різномірності характерів" у драматургії І. Карпенка-Карого (на матеріалі мелодрами "Лиха іскра поле спалить і сама щезне" та комедії-жарту "Паливода XVIII ст.") // Літературознавчі студії. Київ: ВПЦ "Київський університет", 2002. Вип. 2.

REFERENCES

1. *Biblioteka Ivana Franka. Naukovyi opys: u 4 t.* (2010, 2015) / nauk. kerivnyk proektu Halyna Burlaka. Kyiv: Krytyka, T. 1; [b. v.], T. 2.
2. Voronyi, M. (2011). Pershi zustrichi z Ivanom Frankom. In: *Spohady pro Ivana Franka / uporiad.* Mykhailo Hnatiuk. Vyd. 2-he, dopov., pererob. Lviv: Kameniar.
3. Horak, R. (2010). *Lviv – misto Ivana Franka.* Lviv: Tsentri Yevropy.
4. Hrinchenko, M. (2010). Spohady pro Ivana Franka ta pro yoho semiove ohnyshche / pidhot. tekstu, koment. A. Shvets. In: *Spadshchyna. Literaturne dzhereloznavstvo. Tekstolohiia.* Kyiv, T. 5.
5. Ivashkiv, V. M. (2011). *Ivan Tobilevych (Karpenko-Karyi). Narys zhyttia i tvorchosti.* Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
6. *Instytut literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy.* F. 3. Od. zb. 1605, 1620, 1629, 1632.
7. Karpenko-Karyi, I. (Tobilevych I. K.). (1961). *Tvory: v 3 t.* Kyiv: Derzhlitvydav URSR, T. 3.

8. Lototskyi, O. (1966). *Storinky mynuloho*. Vyd. Ukr. pravoslavnoi tserkvy v SShA, Chastyna persha.
9. Mezhenko, Yu. (1957). *Zhyttia artystky. Liubov Pavlivna Linytska*. Kyiv: Derzh. vyd-vo obrazotv. mystetstva i muz. literatury,
10. *Nevidomyi Ivan Tobilevych (Karpenko-Karyi): Lysty, piesy*. (2010) / uporiadkuv. i vst. st. Svitlana Bronza. Kirovohrad: Imeks-LTD.
11. Oleskiv-Fedorchakova, S. (2011). Iz spohadiv pro Ivana Franka. In: *Spohady pro Ivana Franka* / uporiad. Mykhailo Hnatiuk. Vyd. 2-he, dopov., pererobl. Lviv: Kameniar.
12. Pankivskiy, S. (2011). S torinky spohadiv. In: *Spohady pro Ivana Franka* / uporiad. Mykhailo Hnatiuk. Vyd. 2-he, dopov., pererobl. Lviv: Kameniar.
13. *Pokazhchyyk kupiur (do Zibrannia tvoriv Ivana Franka u piatdesiaty tomakh)*. (2009). Kyiv: Naukova dumka.
14. Roi, Uliana. (2006). Teatralni retsenzii Ivana Franka v hazeti “Kurjer Lwowski”. In: *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser. mystetstvoznnavstvo*. Vyp. 6.
15. Stetsenko, L. (1968). Karpenko-Karyi i Franko. In: *Mystetstvo*. № 1.
16. Franko, I. (1976–1986). *Zibrannia tvoriv: u 50 t*. Kyiv: Naukova dumka.
17. Franko, I. (2008; 2011.). *Dodatkovy tomy do Zibrannia tvoriv u piatdesiaty tomakh*. Kyiv: Naukova dumka, T. 51–53; T. 54.
18. Franko, P. (2011). Spohady pro batka. In: *Spohady pro Ivana Franka* / uporiad. Mykhailo Hnatiuk. Vyd. 2-he, dopov., pererobl. Lviv: Kameniar.
19. Franko, T. (2011). Moi spohady pro batka. In: *Spohady pro Ivana Franka* / uporiad. Mykhailo Hnatiuk. Vyd. 2-he, dopov., pererobl. Lviv: Kameniar.
20. Franko, T. (2015). Spohady pro moho batka Ivana Franka. Franko, T. In: *Vybrane: u 2 t.* / uporiad. Ye. Baran, N. Tykholoz. Ivano-Frankivsk: Vydavets Senkiv M. Ya., T. 2.
21. Khalimonchuk A. M. (1971). Krytyka ideinoho spivbrata (I. Franko pro I. Karpenka-Karoho). In: *Ukrainske literaturoznnavstvo*. Vyp. 14.
22. Iahupova, L. (2002). Frankova kontseptsiiia “riznorodnosti kharakteriv” u dramaturhii I. Karpenka-Karoho (na materiali melodramy “Lykha iskra pole spalyt i sama shchezne” ta komedii-zhartu “Palyvoda XVIII st.”). In: *Literaturoznnavchi studii*. Kyiv: VPTs “Kyivskiy universytet”, Vyp. 2.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2021

Прийнята до друку 15.11.2021